

«Торгівля цінними паперами»

Підручник за редакцією В.І. Грушка

Розділ V. Акціонерні товариства на фондовому ринку України

Сова О.Ю., к.е.н., доцент

Ключові слова: акціонерне товариство (АТ), законодавче регулювання діяльності АТ, типи АТ, порядок створення АТ, державна реєстрація АТ, реєстрація випуску акцій, процедура ліцензування, лістинг, скасування реєстрації випусків акцій, зупинення обігу акцій.

З 2009 р. умови створення та діяльності акціонерних товариств в Україні, які до цього часу регулювалися трьома основними нормативними документами: Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про господарські товариства», доповнено Законом України «Про акціонерні товариства».

Законом України «Про акціонерні товариства» внесено суттєві зміни до порядку функціонування акціонерних товариств. Серед найбільших змін є:

1. Поділ акціонерних товариств на публічні та приватні;
2. Обмеження кількості акціонерів у приватних акціонерних товариствах та вимога обов'язкового лістингу публічних акціонерних товариств;
3. Існування акцій виключно в бездокументарній формі;
4. Новий порядок визначення розміру та порядку виплати дивідендів;
5. Нові правила скликання та проведення загальних зборів акціонерів;
6. Запровадження кумулятивного голосування під час обрання членів наглядової ради та ревізійної комісії;
7. Особливий порядок придбання значного та контрольного пакетів акцій акціонерного товариства;
8. Запровадження правил вчинення акціонерним товариством значних правочинів і правочинів із заінтересованістю;

9. Суттєво оновлений механізм здійснення реорганізаційних процедур.

Таблиця 1

Основні дискусійні зміни, запроваджені
Законом України «Про акціонерні товариства»

№	Зміни	Коротка характеристика	Переваги та недоліки
1	Типи акціонерних товариств	Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні та приватні акціонерні товариства. Відповідно, приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У свою чергу, публічне акціонерне товариство може здійснювати як публічне так і приватне розміщення акцій	Норми Закону не передбачають правових наслідків в разі не приведення у відповідність статутів та внутрішніх положень раніше створених акціонерних товариств у відповідність до норм цього закону, що відповідно може створити ситуацію, коли в Україні будуть існувати як приватні та публічні товариства, так і закриті та відкриті
2	Можливість участі в акціонерному товаристві однієї особи	Відповідно до ст. 6 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства	Є позитивним моментом, оскільки дозволяє повністю контролювати діяльність АТ, значний рівень управління підприємством і контроль за його діяльністю
3	Запровадження засновницького договору	Передбачається, що підготовка цього документа відбуватиметься на стадії заснування нового акціонерного товариства. Відповідно до ч. 3 ст. 9 закону засновники АТ можуть укласти засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору. Укладання засновницького договору не є обов'язковим, оскільки він не є установчим документом акціонерного товариства	Створення засновницького договору дозволяє узгодити інтереси засновників АТ на стадії його заснування. Підготовка такого документа може бути доцільною для публічних акціонерних товариств
4	Переважне право акціонерів	Закон розрізняє переважне право акціонерів приватного акціонерного товариства у разі відчуження акцій такого акціонерного товариства одним з акціонерів на користь третіх осіб (ч. 2 ст. 7 закону) та переважне право акціонерів під час додаткової емісії акцій акціонерного товариства (ст. 27 закону). Якщо за законом другий випадок не передбачає опцій шляхом регулювання цього питання в статуті АТ, то встановлення переважного права у разі відчуження акцій акціонерного товариства третім особам є волею акціонерів. Згідно з ч. 3 ст. 7 закону «статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства». Проте, якщо акціонери вважають доцільним	У комплексі закріплення таких повноважень дозволяє впродовж певного часу сконцентрувати капітал товариства в руках обмеженого кола осіб, тобто дозволить позбавитися від міноритаріїв. Вкрай важливо зазначити у статуті приватного акціонерного товариства наявність чи відсутність переважного права акціонерів, а також процедуру його реалізації, враховуючи вимоги закону

		існування такого права і передбачили таку норму в статуті АТ, реалізація цього права може відбуватися тільки у спосіб, встановлений законом. Тобто важливо зазначити у статуті приватного акціонерного товариства наявність чи відсутність переважного права акціонерів, а також процедуру його реалізації, враховуючи вимоги закону	
--	--	--	--

Продовження табл. 1

5	Формування статутного капіталу майном	Оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування акціонерного товариства, може здійснюватися грошовими коштами, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів), майном і майновими правами, нематеріальними активами, що мають грошову оцінку.	Оплата акцій АТ майном є новизною, на нашу думку, досить позитивною
6	Зменшення статутного капіталу акціонерного товариства	Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону, не вказавши в статуті акціонерного товариства відповідну опцію, можна встановити обмеження щодо зменшення статутного капіталу акціонерного товариства: або шляхом зменшення номінальної вартості акцій, або шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості	Дане нововведення наближує даний закон до міжнародних стандартів і враховує специфіку ринкової економіки

Наприкінці квітня 2011 року втратили чинність норми Закону України «Про господарські товариства», що стосуються акціонерних товариств. Після 30 квітня 2011 року діяльність ВАТ та ЗАТ – поза законом, що призведе до зупинки господарської діяльності: неможливості проведення банківських розрахунків, укладання договорів тощо. Акції з документарної форми існування повинні бути переведенні в бездокументарну до 29 жовтня 2010 року. Обіг акцій у документарній формі після 29 жовтня 2010 року стане неможливим, що може бути підставою для судових спорів та застосування заходів впливу з боку ДКЦПФР. Починаючи з 01.05.2011 року всім акціонерним товариствам необхідно виконувати всі вимоги Закону про акціонерні товариства в повному обсязі, в тому числі, положення частини другої статті 20 щодо виключно бездокументарної форми існування акцій. Акціонерні товариства, які ж не зможуть відповідати новим вимогам законодавства, змушені будуть припинити свою діяльність шляхом реорганізації.

Для публічних акціонерних товариств:

– кількісний склад акціонерів публічного акціонерного товариства не обмежений;

- можуть здійснювати публічне та приватне розміщення акцій;
- публічні акціонерні товариства зобов'язані пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, на якій і відбувається потім укладання договорів купівлі-продажу цінних паперів;
- акціонери публічного товариства можуть відчужувати акції без згоди інших акціонерів, переважне право акціонерів на придбання акцій відсутнє;
- голосування на загальних зборах акціонерів здійснюється виключно з використанням бюлетенів для голосування;
- обрання членів наглядової ради та ревізійної комісії публічного товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування;
- має зобов'язання щодо розкриття значної кількості інформації, зобов'язане мати власну web-сторінку в мережі Інтернет;
- річна фінансова звітність публічного акціонерного товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором.

Для приватних акціонерних товариств:

- кількісний склад акціонерів приватного акціонерного товариства не може перевищувати 100 акціонерів;
- можуть здійснювати виключно приватне розміщення акцій;
- купівля-продаж цінних паперів не може здійснюватись на фондовій біржі;
- статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі;
- голосування на загальних зборах акціонерів можливе шляхом відкритого голосування, використання бюлетенів для голосування не є виключним;

– обрання членів наглядової ради приватного товариства здійснюється за принципом пропорційності представництва у її складі представників акціонерів відповідно до кількості належних акціонерам голосуючих акцій або шляхом кумулятивного голосування. Конкретний спосіб обрання членів наглядової ради приватного товариства визначається його статутом;

– не має зобов'язань щодо розкриття значної кількості інформації, зокрема, звітності (відсутня вимога мати власну web-сторінку);

– вимога щодо обов'язкової перевірки незалежним аудитором відсутня.

Суттєвою вимогою для публічних акціонерних товариств є проходження процедури лістингу та знаходження у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі. Укладання договорів купівлі-продажу акцій публічного акціонерного товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі.

Лістинг – це сукупність процедур з включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі та здійснення контролю за відповідністю цінних паперів і емітента умовам та вимогам, установленим у правилах організатора торгівлі.

Для того щоб мати хоча б якесь уявлення про лістинг, наведемо *лістингові вимоги* щодо внесення та перебування цінних паперів у Котирувальному списку другого рівня лістингу Української Фондової Біржі (УФБ) для акцій:

1. Емітент існує не менше трьох місяців;
2. Вартість чистих активів емітента складає не менше 50 000 000 грн.;
3. Річний дохід від реалізації товарів, робіт, послуг за останній фінансовий рік становить не менше 50 000 000 грн.;
4. В емітента відсутні збитки за підсумками останнього фінансового року;
5. Ринкова капіталізація емітента складає суму, не меншу 50 000 000

грн.;

6. Кожен з останніх 3 місяців з цінними паперами емітента укладалось не менше 10 біржових угод та виконувалось не менше 10 біржових контрактів, при цьому середньомісячна вартість біржових угод з цінними паперами емітента протягом останніх 3 місяців складає не менше 250 000 грн.;

7. Емітент повинен подавати УФБ визначений перелік документів у встановлені строки.

Акції товариств існують виключно в бездокументарній формі. Усі акції товариства є іменними.

Як і раніше, акціонерне товариство може здійснювати розміщення акцій двох типів – простих та привілейованих. Прості акції товариства не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні напери акціонерного товариства. Частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Акціонерне товариство може здійснювати емісію акцій тільки за рішенням загальних зборів. Акціонерне товариство здійснює розміщення або продаж кожної акції, яку воно викупило, за ціною не нижчою за її ринкову вартість, що затверджується наглядовою радою, крім випадків: розміщення акцій під час заснування товариства за ціною, встановленою засновницьким договором; розміщення акцій під час злиття, приєднання, поділу, виділу товариства; розміщення акцій за участю торговця цінними паперами, з яким укладено договір про андеррайтинг.

При заснуванні акціонерного товариства кожний із засновників повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій.

Акціонерне товариство не може надавати позику для придбання його цінних паперів або поруку за позиками, наданими третьою особою для придбання його акцій.

Акціонерне товариство не має права приймати в заставу власні цінні папери.

Ринкова вартість емісійних цінних паперів акціонерного товариства визначається:

- для емісійних цінних паперів, які не перебувають в обігу на фондових біржах, – як вартість цінних паперів, визначена відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність;
- для емісійних цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах, – як вартість цінних паперів, визначена відповідно до законодавства про цінні папери та фондовий ринок.

Акціонерне товариство не має права розміщувати жодну акцію за ціною нижчою за її номінальну вартість.

Зберігання цінних паперів в бездокументарній формі та облік прав власності на них, здійснюється на підставі договору про відкриття рахунку у цінних паперах, який укладається власником цінних паперів з обраним ним зберігачем; депозитарного договору, який укладається між зберігачем і депозитарієм, або договору про обслуговування емісії цінних паперів, який укладається між емітентом та обраним ним депозитарієм.

Так, для обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів в бездокументарній формі (крім приватизаційних паперів), емітенту необхідно здійснити вибір депозитарію та підписати з ним договір про обслуговування емісії цінних паперів.

У разі емісії цінних паперів в бездокументарній формі, емітент оформляє глобальний сертифікат, що відповідає загальному обсягу зареєстрованого випуску, і передає його на зберігання в обраний ним депозитарій. Глобальний сертифікат, оформлений після державної реєстрації та визнання випуску таким, що відбувся, зберігається в депозитарії протягом усього періоду існування цінних паперів в бездокументарній формі.

Усі права на участь в управлінні, одержанні доходу тощо, які випливають із цінних паперів у бездокументарній формі, обліковуються в облікових реєстрах, котрі ведуть зберігачі цінних паперів. Перелік усіх власників цінних паперів можна отримати шляхом консолідації усіх облікових реєстрів.

Взаємодію емітента, власників, зберігачів і депозитаріїв у разі емісії цінних паперів в бездокументарній формі демонструє рис. 1.

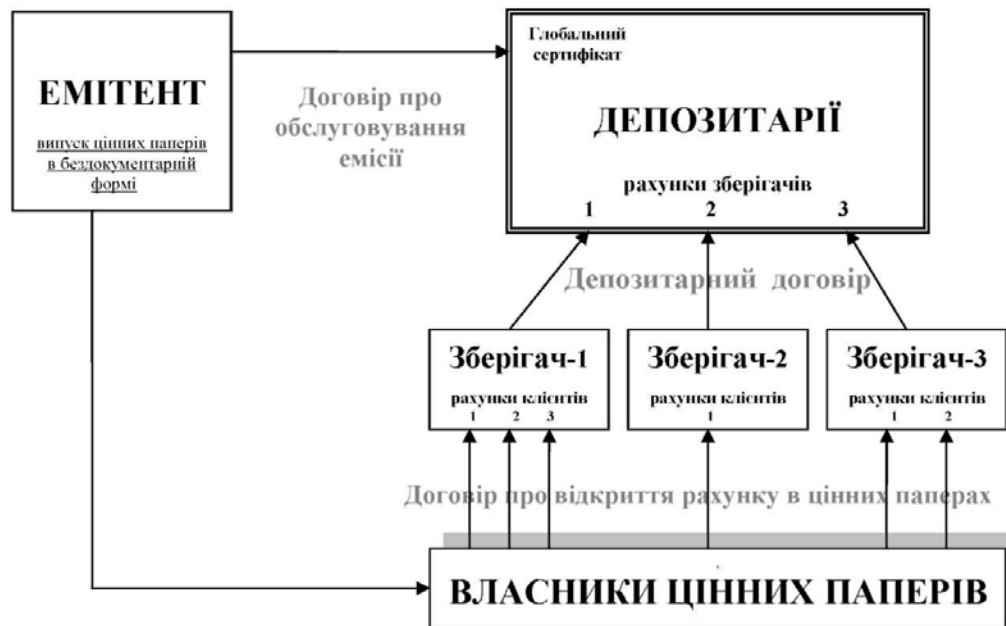

Рис. 1. Порядок взаємодії емітента, власників, зберігачів і депозитаріїв у разі емісії цінних паперів у бездокументарній формі.

Таким чином, для забезпечення обліку цінних паперів випущених в бездокументарній формі та обліку прав власності на них, власникам таких цінних паперів потрібно укласти договір з обраним ними зберігачем – договір про відкриття рахунку у цінних паперах. Згідно з договором про відкриття рахунку у цінних паперах, для обліку цінних паперів, депонованих власником, зберігач відкриває на його ім'я рахунок у цінних паперах, на якому і обліковуються права власності на належні йому цінні папери.

Кожен зберігач повинен мати договірні відносини хоча б з одним депозитарієм. На підставі депозитарного договору для обліку цінних паперів зберігач передає їх депозитарію, який відкриває на ім'я зберігача рахунок у

цінних паперах, на якому здійснює облік депонованих цінних паперів. Цінні папери, депоновані емітентом на підставі договорів про обслуговування емісії цінних паперів, зараховуються на його рахунок у цінних паперах.

Отже, під час випуску цінних паперів в бездокументарній формі емітент зобов'язаний оформити й депонувати в депозитарії глобальний сертифікат випуску, а власники цінних паперів зобов'язані відкрити рахунки у цінних паперах та переказати належні їм цінні папери на рахунок у цінних паперах.

Підтвердженням права власності на цінні папери випущені в бездокументарній формі є виписка з рахунку у цінних паперах, яку зберігач зобов'язаний надавати власнику цінних паперів. Виписка з рахунку у цінних паперах не може бути предметом угод, що тягнуть за собою перехід права власності на цінні папери. Право власності на цінні папери, випущені в бездокументарній формі, переходить до нового власника з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника у зберігача. Тобто, не власники цінних паперів, випуск яких дематеріалізується, а емітент має вибрати зберігача цінних паперів та укласти з ним договір про відкриття рахунків у цінних паперах. Проте, обслуговування таких власників цінних паперів здійснюється зберігачем за рахунок емітента лише до моменту переукладання договору про відкриття рахунку в цінних паперах власником цінних паперів та зберігачем.

Створення акціонерного товариства та реєстрація випуску акцій.

Державна реєстрація юридичної особи – акціонерного товариства відбувається на підставі Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців».

Формування статутного капіталу акціонерного товариства відбувається шляхом випуску й розповсюдження цінних паперів, за допомогою чого формується капітал (грошові кошти, майно, права володіння тощо).

При первинному розміщенні акцій їх оплата може здійснюватися грошовими коштами або майном, майновими й немайновими правами, що мають оцінку, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, і векселів).

Кожен засновник акціонерного товариства повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій. У разі несплати (неповної оплати) вартості придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій акціонерне товариство вважається не заснованим. До оплати 50 % статутного капіталу товариство не має права здійснювати операції, не пов'язані з його заснуванням.

Документ, що засвідчує право власності засновника акціонерного товариства на акції, видається йому після повної оплати вартості таких акцій протягом 10 робочих днів з дати отримання товариством свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій.

Реєстрація випуску акцій здійснюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку протягом 30 календарних днів з дати подання заяви та всіх необхідних документів. Обіг акцій дозволяється після реєстрації Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення акцій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Етапи створення товариства:

1. Проведення зборів засновників, на яких приймаються рішення про:
 - створення товариства;
 - визначення уповноваженої особи (осіб) засновника (засновників);
 - закрите (приватне) розміщення акцій, що оформлюється протоколом;
 - погодження умов засновницького договору (у випадку прийняття рішення про укладання засновницького договору);

- обрання депозитарію, з яким буде укладено договір про обслуговування емісії акцій, або реєстратора, з яким буде укладено договір про ведення реєстру власників іменних цінних паперів.
- 2. Укладання засновницького договору (у випадку прийняття засновниками рішення про укладання засновницького договору).
- 3. Подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску (випусків) акцій до центрального апарату Комісії або її територіальних органів відповідно до делегованих повноважень.
- 4. Реєстрація Комісією випуску (випусків) акцій та видача тимчасового свідоцтва (свідоцтв) про реєстрацію випуску (випусків) акцій.
- 5. Присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів.
- 6. Укладання з депозитарієм договору про обслуговування емісії (у разі розміщення акцій у бездокументарній формі) або з реєстратором – договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів (у разі розміщення акцій у документарній формі).
- 7. Оформлення та депонування глобального сертифіката (у разі розміщення акцій у бездокументарній формі) або виготовлення сертифікатів цінних паперів (у разі розміщення акцій у документарній формі).
- 8. Закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства.
- 9. Оплата засновниками повної номінальної вартості акцій.
- 10. Проведення установчих зборів.
- 11. Реєстрація товариства та його статуту в державних органах.
- 12. Подання до центрального апарату Комісії або її територіальних органів відповідно до делегованих повноважень звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій.
- 13. Реєстрація Комісією звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій.

14.Отримання свідоцтва (свідоцтв) про реєстрацію випуску (випусків) акцій та зареєстрованого звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій.

15.Видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

У Законі визначений строк проведення установчих зборів (на першому етапі створення акціонерного товариства) – протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками. У разі заснування акціонерного товариства, його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств, і законодавством про інститути спільного інвестування.

Інвестиційні якості акцій залежать, насамперед, від стану емітента. Оцінка цих якостей формується на ринку його учасниками під впливом політичних, макроекономічних факторів, законодавчих змін, а також інтересів і можливостей самих інвесторів. Отже, для поліпшення інвестиційної привабливості своїх акцій емітенту недостатньо приділяти увагу тільки власному фінансовому становищу, необхідно впливати на характер обігу випущених цінних паперів. Нова емісія сприяє досягненню цілей компанії, але може й завдати їй істотної шкоди. Приплив на ринок

більшої кількості акцій внаслідок непередуманої додаткової емісії погіршує кон'юнктуру ринку та знижує рівень цін, який був стабільним.

За допомогою нових випусків з'являється можливість змінити склад і структуру власності компанії, що не може не позначитись на її діяльності. Теоретично реакцією ринку на нову емісію стає падіння цін, пропорційне до збільшення пропозиції – випущеної кількості акцій. На практиці це не завжди так – багато залежить від кон'юнктури ринку, ліквідності, швидкості припливу нових акцій на ринок. Можна істотно знизити невизначеність реакції ринку на нову емісію, якщо запропонувати інвесторам пряму покупку акцій, при цьому кількість акцій, що випускаються, буде відповідати заявкам потенційних покупців. Ці умови забезпечать їм вигіднішу ціну та/або більшу зручність придбання, порівняно з організованим ринком.

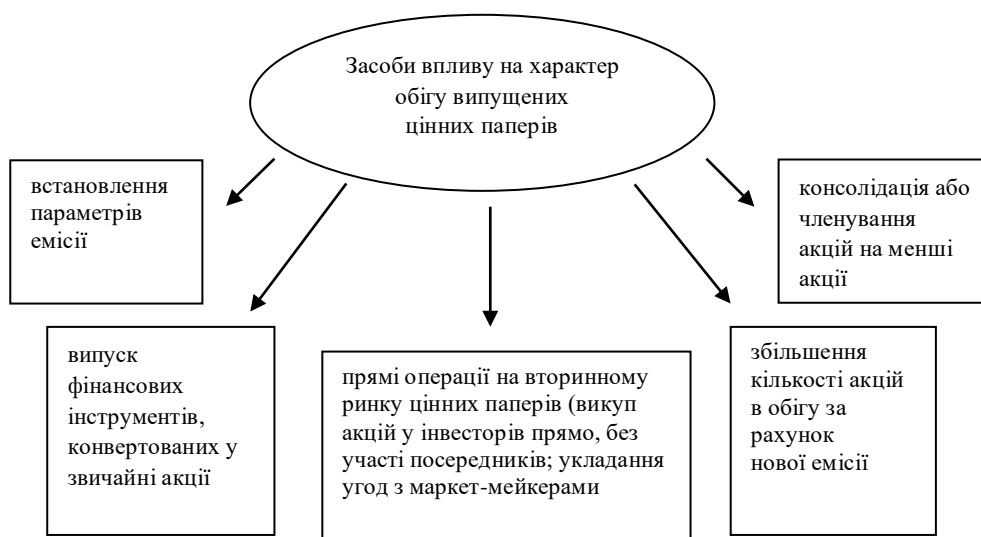

Рис. 2. Основні важелі впливу на обіг випущених цінних паперів.

Для реєстрації випуску (випусків) акцій засновником (засновниками) або уповноваженою особою (особами) засновника (засновників) товариства до центрального апарату Комісії або її територіальних органів відповідно до делегованих повноважень подаються:

1. Заява про реєстрацію випуску (випусків) акцій.

2. Рішення про закрите (приватне) розміщення акцій, оформлене протоколом, який має містити відомості про:

- кількість засновників на дату проведення зборів;
- відомості про засновників;
- повне найменування товариства, що створюється;
- місцезнаходження товариства, що визначено засновниками;
- заплановані мету та предмет його діяльності;
- запланований розмір статутного капіталу;
- загальну кількість акцій, що планується розмістити;
- номінальну вартість акції;
- тип (типи) акцій, що планується розмістити;
- у разі якщо планується розмістити акції різного типу, – кількість кожного типу акцій, що планується розмістити;
- у разі якщо планується розмістити привілейовані акції з поділом їх на класи – кількість привілейованих акцій кожного класу, що планується розмістити;
- у разі якщо планується розмістити привілейовані акції – права, які надаються їх власникам, а у разі якщо планується розмістити привілейовані акції з поділом їх на класи – права, які надаються їх власникам по кожному класу окремо;
- форму існування акцій, що планується розмістити;
- дату початку та дату закінчення розміщення акцій;
- строк та порядок оплати акцій (із зазначенням джерел та форми оплати акцій);
- строк та порядок повернення внесків при відмові від випуску акцій;
- відомості про засновника (засновників) або уповноважену особу (осіб) засновника (засновників).

3. Засновницький договір чи його копія, засвідчена у нотаріальному порядку (у разі укладання такого договору).

4. Копія платіжного документа, який підтверджує сплату державного мита.

5. Виписка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців про юридичну особу, чинна на дату подання документів для реєстрації випуску акцій, та довідка про взяття на облік платника податків, видана відповідним органом державної податкової служби.

6. Копія паспорта громадянина України (для фізичної особи – резидента) або копія паспорта (паспортного документа) (для фізичної особи – нерезидента) та копія документа про присвоєння ідентифікаційного номера згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків (за наявності).

7. Проміжна фінансова звітність за звітний період, що передував кварталу, в якому подаються документи для реєстрації випуску акцій.

8. Аудиторський висновок аудитора (аудиторської фірми) щодо спроможності засновника – юридичної особи сплатити відповідні внески до статутного капіталу товариства (подається у разі наявності засновників товариства – юридичних осіб по кожному із таких засновників). Стосовно юридичних осіб – нерезидентів може подаватися аудиторський висновок аудитора іноземної держави, підтверджений аудитором України.

9. Декларація про доходи і майно, завірена відповідним органом державної податкової служби, за період, у якому отримано дохід, який є джерелом здійснення внеску до статутного капіталу товариства (подається у разі наявності засновників товариства – фізичних осіб по кожному із таких засновників).

Реєстрація випуску (випусків) акцій оформлюється відповідним рішенням Комісії, на підставі якого структурним підрозділом центрального апарату Комісії або територіальним органом Комісії оформлюється та

видається тимчасове свідоцтво (тимчасові свідоцтва) про реєстрацію випуску (випусків) акцій.

Розміщення акцій повинно бути закінчено в строк, передбачений рішенням про їх розміщення, але не пізніше ніж протягом двох місяців з дня початку розміщення.

Загальна номінальна вартість розміщених акцій не може бути меншою, ніж мінімальний розмір статутного капіталу товариства на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства.

Протягом 60 днів з дня завершення закритого (приватного) розміщення акцій установчі збори повинні затвердити результати закритого (приватного) розміщення акцій.

Товариство має подати документи для реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій не пізніше 15 календарних днів з дня державної реєстрації його статуту в органах державної реєстрації.

Реєстрація випуску (випусків) акцій, реєстрація звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій є підставою для внесення відповідної інформації до Державного реєстру випусків цінних паперів.

У процесі функціонування акціонерне товариство має право збільшувати або зменшувати свій статутний капітал. Збільшення капіталу здійснюється за рішенням учасників і погоджується протоколом. Основними причинами збільшення статутного капіталу є підвищення кредитоспроможності (необхідна умова отримання кредитів і залучення акцій), мобілізація фінансових ресурсів, акумуляція фінансового капіталу, рівень ринкової ціни акцій (цей чинник не властивий вітчизняному ринку цінних паперів), збільшення бази для нарахування дивідендів (найбільш вагома причина для акціонерів).

У акціонерних товариствах статутний капітал збільшується шляхом підвищення номінальної вартості акцій або розміщення додаткових акцій існуючої номінальної вартості у порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Акціонерне товариство має

право збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків. Збільшення статутний капітал для покриття збитків товариства не допускається.

Зменшення статутного капіталу відбувається шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості, якщо це передбачено статутом товариства. Після прийняття рішення про зменшення статутного капіталу акціонерного товариства виконавчий орган протягом 30 днів має письмово повідомити кожного кредитора, вимоги якого до акціонерного товариства не забезпечені заставою, гарантією чи порукою, про таке рішення.

Зменшення акціонерним товариством статутного капіталу нижче встановленого чинним законодавством зумовлює ліквідацію товариства.

Акціонерне товариство може здійснювати викуп акцій власної емісії з метою запобігання захопленню контрольного пакету акцій іншими інвесторами; розповсюдження акцій серед працівників підприємства; збільшення доходу на кожну акцію.

Скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій у зв'язку з припиненням діяльності акціонерного товариства шляхом реорганізації регулюється Порядком скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випусків акцій, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 р. № 222.

Якщо серед правонаступників акціонерного товариства, що припиняє свою діяльність шляхом його реорганізації, є хоча б одне акціонерне товариство, то скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випусків акцій у зв'язку з реорганізацією здійснюється відповідно до вимог Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.12.1998 № 221.

Зупинення обігу акцій, відновлення обігу акцій, скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випусків акцій здійснюються уповноваженими особами Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку або її територіальних органів.

Порядок скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випусків акцій **у зв'язку з припиненням діяльності** акціонерного товариства **шляхом його ліквідації** (далі – ліквідація) включає таку послідовність дій:

1. Зупинення обігу акцій.
2. Скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випуску акцій.

Зупинення обігу акцій здійснюється у такому порядку:

1.1. Протягом семи робочих днів після прийняття рішення про ліквідацію комісія з припинення акціонерного товариства (ліквідаційна комісія, ліквідатор тощо) (далі – комісія) повинна подати до реєструвального органу такі документи:

- а) заяву про зупинення обігу акцій;
- б) рішення загальних зборів акціонерів товариства про ліквідацію і призначення комісії, оформлене відповідним протоколом, який повинен бути пронумерований, прошнурований та засвідчений підписами голови та секретаря зборів, або копію постанови господарського суду про визнання боржника банкрутом, або копію постанови Правління Національного банку України про відкриття процедури ліквідації, що засвідчується головою комісії та печаткою товариства.

У разі, якщо рішення про ліквідацію і призначення комісії прийнято загальними зборами акціонерів, до реєструвального органу також подається довідка, засвідчена підписами голови і секретаря зборів, голови комісії та печаткою товариства, яка має містити відомості про:

- загальну кількість акціонерів на дату проведення загальних зборів;

- кількість та відсоток голосів акціонерів, що беруть участь у загальних зборах;
- найменування емітента та його місцезнаходження, ідентифікаційний код юридичної особи;
- розмір статутного капіталу;
- мету та предмет діяльності;
- розміщення раніше випущених в обіг цінних паперів (перелік і результати попередніх випусків цінних паперів із зазначенням свідоцтв про реєстрацію випусків цінних паперів та органів, що видали відповідні свідоцтва);
- кількість та відсоток голосів акціонерів, що приймають рішення про ліквідацію;
- порядок голосування;

в) довідку, засвідчену підписами та печаткою реєстратора про передачу йому реєстру власників іменних цінних паперів (при документарній формі) або депозитарію, з яким укладено договір про обслуговування випуску цінних паперів (при бездокументарній формі), із зазначенням ідентифікаційного коду юридичної особи та його місцезнаходження. Довідка також повинна містити дані щодо наявності державної частки у статутному фонді емітента на дату прийняття рішення про ліквідацію.

1.3. Реєструвальний орган протягом трьох робочих днів з дати видання розпорядження про зупинення обігу акцій направляє його емітенту та реєстроутримувачу (при документарній формі випуску акцій) або депозитарію (при бездокументарній формі випуску акцій), який обслуговує акції цього емітента.

1.4. Реєструвальний орган забезпечує опублікування інформації про зупинення обігу акцій в одному зі своїх офіційних друкованих видань протягом п'ятнадцяти календарних днів з дати видання розпорядження про зупинення обігу акцій.

1.5. Починаючи з дати опублікування інформації про зупинення обігу акцій в одному з офіційних друкованих видань реєструвального органу, забороняється здійснення цивільно-правових договорів з акціями, обіг яких зупинено.

Скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випуску акцій у зв'язку з ліквідацією акціонерного товариства здійснюється у такому порядку:

2.1. Протягом семи робочих днів з дати затвердження звіту комісії та ліквідаційного балансу комісія подає до реєструвального органу такі документи:

- а) заяву про скасування реєстрації випуску акцій;
- б) рішення загальних зборів акціонерів товариства про затвердження звіту комісії та ліквідаційного балансу товариства, оформлене відповідним протоколом, який повинен бути пронумерований, прошнурований та засвідчений підписами голови та секретаря зборів, або копію ухвали господарського суду про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу, що засвідчується підписом голови комісії та печаткою товариства.

У разі, якщо рішення про затвердження звіту комісії та ліквідаційного балансу товариства прийнято загальними зборами акціонерів, до реєструвального органу також подається довідка, засвідчена підписами голови і секретаря зборів, голови комісії та печаткою товариства, яка має містити відомості про:

- загальну кількість акціонерів на дату проведення загальних зборів;
- кількість та відсоток голосів акціонерів, що беруть участь у загальних зборах;
- найменування емітента та його місцезнаходження, ідентифікаційний код юридичної особи;
- розмір статутного капіталу;

- кількість та відсоток голосів акціонерів, що приймають рішення про затвердження звіту комісії та ліквідаційного балансу товариства;
- порядок голосування;
- в) копію повідомлення (оголошення) про ліквідацію акціонерного товариства, опублікованого в друкованих засобах масової інформації;
- г) копію звіту комісії та ліквідаційного балансу товариства, засвідчені підписом голови комісії та печаткою товариства;
- г) копію опублікованого повідомлення про проведення загальних зборів акціонерів товариства, на яких прийнято рішення про затвердження звіту комісії та ліквідаційного балансу товариства, та довідку, яка свідчить про персональне повідомлення акціонерів про проведення цих загальних зборів, що засвідчуються підписом голови комісії та печаткою товариства;
- д) довідку, засвідчену підписами та печаткою реєстратора про передачу йому реєстру власників іменних цінних паперів (при документарній формі) або депозитарію, з яким укладено договір про обслуговування випуску цінних паперів (при бездокументарній формі), із зазначенням ідентифікаційного коду юридичної особи та його місцезнаходження;
- е) оригінали свідоцтв про реєстрацію випуску акцій.

2.2. Уповноважена особа реєструвального органу видає розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій протягом п'ятнадцяти робочих днів з дати надходження до реєструвального органу документів.

2.3. Розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій протягом трьох робочих днів з дати видання направляється емітенту та реєстроутримувачу (при документарній формі випуску акцій) або депозитарію (при бездокументарній формі випуску акцій), який обслуговує акції емітента.

2.4. Реєструвальний орган забезпечує опублікування інформації про скасування реєстрації випуску акцій в одному зі своїх офіційних

друкованих видань протягом п'ятнадцяти календарних днів з дати видання розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій.

2.5. На підставі розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій реєструвальним органом уносяться відповідні зміни до загального реєстру випуску цінних паперів, а також здійснюється анулювання свідоцтв про реєстрацію випуску акцій.

При реорганізації акціонерного товариства шляхом перетворенні в ТОВ (ТДВ) порядок **скасування реєстрації випусків акцій** та анулювання свідоцтв про реєстрацію випуску акцій включає:

1. Зупинення обігу акцій.
2. Скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій у зв'язку з реорганізацією акціонерного товариства.

Зупинення обігу акцій. Для зупинення обігу акцій у разі припинення діяльності акціонерного товариства шляхом його реорганізації протягом семи робочих днів після прийняття рішення про реорганізацію товариство повинно подати до територіальних органів ДКЦПФР за їх місцезнаходженням такі документи: п'ятий

- а) заяву про зупинення обігу акцій;
- б) протокол загальних зборів акціонерів, на яких прийнято рішення про реорганізацію та призначено комісію з припинення (реорганізації), засвідчений головою комісії та печаткою товариства;
- в) довідку, засвідчена підписами голови і секретаря зборів, голови комісії з припинення (реорганізації) та печаткою товариства, яка має містити відомості про:
 - загальну кількість акціонерів на дату проведення загальних зборів;
 - кількість та відсоток голосів акціонерів, що беруть участь у загальних зборах;
 - найменування емітента та його місцезнаходження, ідентифікаційний код юридичної особи;

- розмір статутного капіталу;
- мету та предмет діяльності;
- розміщення раніше випущених в обіг цінних паперів (перелік і результати попередніх випусків цінних паперів із зазначенням свідоцтв про реєстрацію випусків цінних паперів та органів, що видали відповідні свідоцтва (із зазначенням за кожним випуском кількості іменних акцій, простих та привілейованих акцій, процентних та безпроцентних облігацій, номінальної вартості та загальної суми випуску, форми випуску);
 - кількість та відсоток голосів акціонерів, що приймають рішення про реорганізацію і призначення комісії;
 - порядок голосування;
 - відомості щодо реорганізації товариства (із зазначенням інформації про товариство, що реорганізовується, форму його реорганізації та інформації про товариства, що створюються під час реорганізації. Інформація про товариства, що створюються під час реорганізації, повинна включати дані про організаційно-правову форму, найменування, місцезнаходження товариств, розмір статутного капіталу, кількість учасників);
 - порядок та умови обміну акцій у статутному капіталі акціонерного товариства, що реорганізовується, на частки у статутному капіталі товариств, що створюються внаслідок реорганізації;
 - строк оцінки та викупу акцій в акціонерів, які вимагають цього, у разі, якщо ці акціонери не голосували за прийняття загальними зборами рішення про реорганізацію і звернулись до товариства з письмовою заявою;

г) довідку, засвідчену підписами та печаткою реєстратора про передачу йому реєстру власників іменних цінних паперів (при документарній формі) або депозитарію, з яким укладено договір про обслуговування випуску цінних паперів (при бездокументарній формі), із зазначенням

ідентифікаційного коду юридичної особи та його місцезнаходження. Довідка також повинна містити дані щодо наявності державної частки у статутному капіталі емітента на дату прийняття рішення про реорганізацію.

У разі самостійного ведення реєстру емітентом надається копія ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів – діяльності щодо ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів;

д) копію опублікованого згідно з вимогами статті 43 Закону України «Про господарські товариства» повідомлення про проведення загальних зборів акціонерів товариства, на яких прийнято рішення про реорганізацію, та довідку, яка свідчить про персональне повідомлення усіх акціонерів про проведення цих загальних зборів (згідно з порядком, установленим у статуті товариства), що засвідчені підписом та печаткою товариства.

Уповноважена особа ДКЦПФР протягом п'ятнадцяти робочих днів з дати надходження до ДКЦПФР документів, видає розпорядження про зупинення обігу акцій.

ДКЦПФР протягом трьох робочих днів з дати видання розпорядження про зупинення обігу акцій направляє його емітенту та реєстроутримувачу (при документарній формі випуску акцій) або депозитарію (при бездокументарній формі випуску акцій), який обслуговує акції цього емітента.

ДКЦПФР також забезпечує опублікування інформації про зупинення обігу акцій в одному зі своїх офіційних друкованих видань протягом п'ятнадцяти календарних днів з дати видання розпорядження про зупинення обігу акцій.

Дата опублікування інформації про зупинення обігу акцій в одному з офіційних друкованих видань ДКЦПФР є датою закриття реєстру (при документарній формі випуску акцій) або датою, на яку складається зведений обліковий реєстр і здійснюється операція обмеження в обігу акцій (при бездокументарній формі випуску акцій). Після цієї дати забороняється здійснення цивільно-правових договорів з акціями, обіг яких зупинено.

Скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій. Подання документів на скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про випуск акцій покладається на правонаступника. Протягом семи днів з дати своєї державної реєстрації правонаступник зобов'язаний подати до ДКЦПФР документи на скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій у зв'язку з реорганізацією акціонерного товариства, а саме:

а) заяву про скасування реєстрації випусків акцій;

б) протокол загальних зборів акціонерів товариства, на яких затверджено передавальний акт, що засвідчується підписом голови комісії та печаткою товариства.

в) довідку, засвідчена підписами голови і секретаря зборів, голови комісії та печаткою товариства, яка має містити відомості про:

- загальну кількість акціонерів на дату проведення загальних зборів;
- кількість та відсоток голосів акціонерів, що беруть участь у загальних зборах;
- найменування емітента та його місцезнаходження, ідентифікаційний код юридичної особи;
- розмір статутного капіталу;
- кількість та відсоток голосів акціонерів, що приймають рішення про затвердження передавального акта або розподільчого балансу;
- порядок голосування;

г) звіт про наслідки обміну акцій у статутному капіталі товариства, що реорганізовується, на письмові зобов'язання про видачу відповідної кількості часток у товаристві, що створюється внаслідок реорганізації.

Звіт про наслідки обміну акцій у статутному капіталі товариства, що реорганізовується, на письмові зобов'язання про видачу відповідної кількості часток товариств, що створюються внаслідок реорганізації, засвідчується підписом голови комісії та печаткою товариства, яке прийняло рішення про реорганізацію, підписами та печатками аудитора (аудиторської фірми);

- г) нотаріально засвідчену копію статуту;
- д) передавальний акт, затверджений вищим органом товариства та засвідчений підписом та печаткою товариства;
- е) довідку, засвідчену підписами та печаткою реєстратора про передачу йому реєстру власників іменних цінних паперів (при додатковому випуску акцій у документарній формі) або депозитарію, з яким укладено договір про обслуговування випуску цінних паперів (при бездокументарній формі), із зазначенням ідентифікаційного коду юридичної особи та його місцезнаходження;
- є) копію опублікованого повідомлення про проведення загальних зборів акціонерів товариства, на яких прийнято рішення про затвердження передавального акта або розподільчого балансу, та довідку, яка свідчить про персональне повідомлення акціонерів про проведення цих загальних зборів (згідно з порядком, установленим у статуті товариства), що засвідчуються підписом голови комісії та печаткою товариства;
- ж) копію повідомлення (оголошення) про реорганізацію акціонерного товариства, опублікованого в друкованих засобах масової інформації;
- з) копію свідоцтва про реєстрацію правонаступника акціонерного товариства;
- і) оригінали свідоцтв про реєстрацію випуску акцій акціонерного товариства, що реорганізується.

Уповноважена особа ДКЦПФР протягом п'ятнадцяти робочих днів з дати надходження до ДКЦПФР документів видає розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій.

ДКЦПФР направляє розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій протягом трьох робочих днів з дати видання емітенту та реєстроутримувачу (при документарній формі випуску акцій) або депозитарію (при бездокументарній формі випуску акцій), який обслуговує акції емітента, та забезпечує опублікування інформації про скасування

реєстрації випуску акцій в одному зі своїх офіційних друкованих видань протягом п'ятнадцяти календарних днів з дати видання розпорядження.

На підставі розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій ДКЦПФР вносяться відповідні зміни до загального реєстру випуску цінних паперів, а також здійснюється анулювання свідоцтв про реєстрацію випуску акцій.

Діяльність АТ в Україні за 2005–2009 р.р. Як показав аналіз річних звітів за 2009 рік, чистий прибуток акціонерних товариств становив 26,23 млрд грн, при цьому чистий збиток цих товариств становив 34,94 млрд. грн. В цілому негативне сальдо становило 8,71 млрд. грн.

Чистий прибуток акціонерних товариств у 2009 році (без урахування банків та суб'єктів малого підприємництва) становив 23,22 млрд грн, чистий збиток – 32,78 млрд. грн. (негативне сальдо – 9,56 млрд. грн.).

У 2009 році порівняно з 2008 роком чистий прибуток підприємств зменшився на 36,99 млрд. грн. Найбільший прибуток у 2009 році отримали акціонерні товариства м. Києва (27,27 % від загального обсягу чистого прибутку), Дніпропетровської (18,94 %), Донецької (12,30 %) та Запорізької (9,78 %) областей.

Чистий прибуток суб'єктів малого підприємництва у 2009 році становив 805,61 млн. грн., при цьому ці емітенти отримали чисті збитки в розмірі 2,16 млрд. грн. У 2009 році суб'єкти малого підприємництва одержали чистого прибутку на 69,68 млн. грн. більше, ніж у 2008 році, та обсяг чистого збитку збільшився на 56,82 млн. грн. чистий прибуток банків у 2009 році становив 2,20 млрд. грн. Порівняно з 2008 роком – 2,05 млрд. грн. Капіталізація банківського сектору зростає, в тому числі за рахунок додаткової емісії цінних паперів.

Активи акціонерних товариств (крім банків) за 2009 рік зросли на 125,50 млрд грн та на кінець 2009 року становили 1 039,90 млрд. грн. Власний капітал акціонерних товариств збільшився на 42,79 млрд. грн. та на

кінець 2009 року становив 431,23 млрд. грн. (у тому числі суб'єктів малого підприємства – 16,86 млрд. грн.).

Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги акціонерних товариств (крім банків) порівняно з 2008 роком збільшилася на 16,26 млрд. грн. та на кінець 2009 року становила 132,29 млрд. грн. Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги акціонерних товариств (крім банків) на кінець 2009 року становила 131,71 млрд. грн. та збільшилася на 20,63 млрд. грн. порівняно з 2008 роком.

Сума нарахованих дивідендів, за даними фінансової звітності, в 2009 році становила 6,12 млрд. грн.

За підсумками 2009 року 405 акціонерних товариств сплатили дивіденди на загальну суму 3,74 млрд. грн., що порівняно з 2008 роком менше на 5,03 млрд. грн..

Серед регіонів України найбільший обсяг дивідендів сплачено підприємствами Дніпропетровської (51,91 % від загального обсягу сплачених дивідендів), Донецької (21,74 %) областей та м. Києва (5,04 %).

Станом на 31.12.2010 ДКЦПФР зареєстровано випусків акцій на загальну суму 434,61 млрд. грн.. У 2010 році Комісією зареєстровано 5 052 випуски акцій на суму 40,59 млрд. грн. Порівняно з 2009 роком обсяг зареєстрованих випусків акцій у 2010 році зменшився на 60,49 млрд. грн. (у 2,5 рази). У 2010 році найбільші обсяги випусків акцій зареєстровано комерційними банками (відкритими та публічними акціонерними товариствами) на суму 23,33 млрд. грн. і підприємствами – відкритими акціонерними товариствами та публічними акціонерними товариствами на суму 13,77 млрд. грн..

У 2010 році ДКЦПФР було зареєстровано 4 976 випусків простих іменних акцій на суму 39,74 млрд. грн. та 76 випусків привілейованих іменних акцій на суму 0,85 млн. грн. Обсяг випусків акцій цих емітентів становив 39,71 % від загального обсягу випусків акцій, зареєстрованих ДКЦПФР.

Запитання для самоконтролю:

1. Порядок функціонування акціонерних товариств в Україні.
2. Етапи створення приватних і публічних АТ.
3. Реєстрація випуску акцій.
4. Процедура включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі.
5. Лістингові вимоги.
6. Особливості випуску цінних паперів в бездокументарній формі.
7. Порядок скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій при реорганізації акціонерного товариства.
8. Порядок скасування реєстрації випуску акцій та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій при ліквідації акціонерного товариства.
9. Зупинення обігу акцій.
10. Діяльність АТ в Україні.

Список рекомендованих джерел:

1. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18.
2. Положення про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 червня 2000 року № 98 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Положення про порядок реєстрації випуску (випусків) акцій при заснуванні акціонерних товариств, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.12.2009 № 1639 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.12.1998 № 221 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Порядок скасування реєстрації випусків акцій та анулювання свідоцтв про реєстрацію випусків акцій, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 р. № 222 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
6. Про акціонерні товариства: Закон України із змінами та доповненнями // Урядовий кур'єр. – 29.10.2008. – № 202.
7. Про господарські товариства: Закон України із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №49.

8. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №51.

9. Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців: Закон України із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2003. –№ 31. – Ст. 263.

10. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44.